

Kevork Pamukciyan, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar*; Գեորգ Բամպուքճեան, *Հայ Աղբիւրների Ներդրումը Պատմութեան Մէջ*. Ստամբուլ, Արաս Հրատարակչատուն, հտ. 1-4, 2002-2003:

2002-2003ին Ստամբուլի «ԱՐԱՍ» հրատարակչատունը յետմահու լոյս ընծայեց յայտնի բանասէր ու աղբիւրագէտ Գեորգ Բամպուքճեանի (1923-1996) թուրքերէն աշխատութիւնների քառահատոր ամբողջական շարքը¹: Այն իրենից ներկայացնում է մեր մշակոյթի նուիրեալի եւ համեստագոյն անձի՝ իր կեանքի ընթացքում հրատարակած թուրքերէն յօդուածների, աշխատութիւնների համարեա ամբողջութիւնը: Հատորներն ամբարել են 1956ից ի վեր ուսումնասիրութեան 28 տարիների պտուղները՝ մօտ 370 հրատարակուած գործեր: Գիրքը հրատարակութեան է պատրաստել, ծանօթագրել, մեկնաբանել Օսման Քէօքէրը: Հրատարակութեան նախապատրաստման աշխատանքներին իր մասնակցութիւնն է բերել Գեորգ Բամպուքճեանի բարեկամ, կենսագիր Կարօ Աբրահամեանը²:

Բամպուքճեանն իր հայագիտական յօդուածներով աշխատակցել է ոչ միայն հայկական, այլեւ Ստամբուլի եւ Անկարայի թուրքական շատ ու շատ գիտական պարբերականների, հանրագիտարանների³:

Կ. Պոլսոյ Պատրիարքարանի աւագ քարտուղարը, մշակութային հարցերով խորհրդականը, պատրիարքարանի դարաւոր արխիւի եւ մատենադարանի պատասխանատուն՝ Բամպուքճեանը, միշտ համեստ, պարտաճանաչ ուսումնասիրող եւ աշխատասէր անձ էր, որը մեղուաջան աշխատանքով մաքրեց, ցուցակագրեց, կարգաւորեց հազարաւոր փաստաթղթեր, նամակներ, կալուածագրեր, ձեռագրեր, պատառիկներ, եկեղեցական գրագրութեան բազմաթիւ հատորներ, գրադարանը, մամուլը: Նրա լեզուների իմացութիւնը նպաստեց գնահատելու եւ հասկանալու, գրելու, տպագրելու ամեն մի նորայայտ միւթ, կոնդակ, ծառայեցնելով դրանք հայ եկեղեցու պատմութեան ու հայ ժողովրդի մշակոյթի հարստացմանը:

Քառահատորի առաջաբանում գտնում ենք Ամենայն Հայոց Երջանկալիշատակ Կաթողիկոս, մտաւորական Գարեգին Ա.ի 1997ի յետմահու արժեւորումը Բամպուքճեանին՝ Թարգմանչաց Տօնի առթիւ:

Գնահատանքի եւ համատեղ աշխատանքային տարիների յուշերով առաջնորդուող մի յօդուածով էլ հանդէս է եկել Կ. Պոլսոյ Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարք, Մեսրոպ Բ. Արքեպիսկոպոս Մութաֆեանը:

Բամպուքճեան մարդու, բարեկամի, մտաւորական դերվիշի, նրա թուրքերէն յօդուածների, թուրքական հանրագիտարանների համար գրած յօդուածների եւ ընդհանրապէս նրա մասին երախտագիտական խօսքերով հանդէս են եկել թուրք գիտնական Թուրգութ Բուրք, մտաւորականներ Ֆահրի Արալը, Մարրի Քոզը: Վերջիններս իրենց հայերէնի իմացութեամբ պարտական են Բամպուքճեանին, նրա հետ տարիների համատեղ աշխատանքին:

Բամպուքճեանի գործերի քառահատորեակի հրատարակիչները հատորները բաժանել են ըստ բովանդակային առումների:

Առաջին հատորը՝ *Istanbul Yazıları* (Ստամբուլի Մասին Գրութիւններ), ներառել է Կ. Պոլսի պատմութեանը նուիրուած աղբիւրների ուսումնասիրութիւնները: Այն ամբարել է Ստամբուլի պատմութեան տմենատարբեր դրուագները՝ ըստ հայկական «Պատմութիւն»ների, հայալեզու ու հայատառ թուրքերէն աղբիւրների: Նախեառաջ՝ Ստամբուլի եւ հայերի, Ստամբուլի պատմութիւնը գրի առած հայերի ու նրանց ժամանակագրութիւնների մասին: Հիմնական հեղինակները, որոնց Ստամբուլի մասին թողած ժառանգութեանն անդրադարձել է Բամպուրճեանը՝ պատմագիր, գրող, բանաստեղծ, թարգմանիչ, հրատարակիչ Երեմիա Չելեպի Քէօմիւրճեանն է (1637-1695) եւ Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութեան հայրերից պատմագիր, աշխարհագետ Գուկաս Ինճիճեանը (1758-1833): Հատորը ներկայացնող 51 յօդուածները վերաբերում են Ստամբուլի պատմութեան ողբերգական դրուագներին, աղէտներին, առանձին պատմական յուշարձաններին, պատմական դէմքերին, ներկայացնում սուլթանական, պալատական ժամանակագրութեան որոշակի հատուածներ: Այս բոլորն արժէքաւոր է նրանով, որ սրանք հիմնականում եզակի յուշարձաններ են, որ կարող են լոյս սփռել ժամանակի կարեւոր իրադարձութիւնների վրայ, մաւ եւ հաւաստի աղբիւրների լոյսի ներքոյ թոյլ տալ լուծելու պատմութեան որոշ գաղտնիքներ: Այս առումով հետաքրքրական են պատմական բովանդակութեան մի քանի դետալներ, ժամանակագրութիւններ: Հետաքրքիր են Ստամբուլի հայ բնակչութեան պատմութեան հետ կապուած, հայկական հիւանդանոցների, գերեզմանոցների, դպրոցների, եկեղեցիների, կղզիների մասին յօդուածները: Հայ-թուրքական առնչութիւններին, Օսմանեան Կայսրութեան այս կամ այն ասպարէզում հայերի ունեցած դերին նուիրուած յօդուածները երկակի արժէք են ներկայացնում:

Բամպուրճեանի ուսումնասիրութիւնների, նախասիրութիւնների հիմնական ոլորտը թուրքալեզու (հայատառ թուրքերէն) գործերն են եղել: Երկրորդ հատորը՝ *Ermeni Harfli Türkçe Metinler* (Հայատառ Թուրքերէն Բնագրեր) նուիրուած է հայատառ թուրքերէն ձեռագիր աղբիւրներին, այսինքն՝ Բամպուրճեանի հայատառ թուրքերէն աղբիւրների ուսումնասիրութեանը նուիրուած 31 յօդուածներին, աշխատութիւններին⁴:

Ռոբէր Կոփթաշի 13 էջերից բաղկացած հայատառ թուրքերէնը ծանօթացնող առաջնորդողում անդրադարձ կայ հայատառ թուրքերէն ձեռագիր գրականութեանը, աշուղական դպրոցներին, տպագիր գրականութեանը, Մխիթարեան Միաբանութեան աւանդին, մասնաւորապէս թարգմանական գրքերին, պարբերականներին, որոշ հեղինակների ու նրանց գործերին: Տրում է հայատառ թուրքերէնի մասին գրականութեան ցանկ, իսկ յօդուածն ամբողջութեամբ յաւելուած է գրքերի տիտղոսաթերթերի, հեղինակների, աղբիւրների բազմաթիւ նկարներով:

Հայատառ թուրքերէնին նուիրուած հատորում (ինչպէս եւ Կ. Պոլսոյ մասին աղբիւրների գիտական հրատարակութիւններն ամփոփող Ա. հատորում) որոշակի թիւ են կազմում ԺԷ. դարի յայտնի հեղինակ Երեմիա Չելեպիի գործերը, որոնք նոյնքան արժէքաւոր են հայագիտութեան, որքան եւ թուրք

պատմագրութեան համար: Բամպուքճեանը խմբագրել է աղբիւրագիտական յոյժ կարեւորութիւն ունեցող 4 հայ հեղինակների չափածոյ ներբողները՝ իր համեմատաբար հայանպաստ քաղաքականութեամբ յայտնի Սուլթան Մահմուդ Բ-ին նուիրուած, վերածել է դրանք լատինատառ թուրքերէնի: Այս հատորում մի քանի պատմական դետալների ընդգրկուած լինելը՝ հայատառ թուրքերէն աղբիւրների բացառիկ կարեւորութեան հերթական ապացոյցն է: Ընդհանրապէս հայատառ թուրքերէն չափածոյ պատմական գործերը՝ «դետան»ները մինչ այժմ ստուերում են գտնուում, եւ դրանց լատինատառ թուրքերէնի վերածելը, ասպարէզ քերելը, ծանօթագրելն ու տպագրելը՝ խորին յարգանքի է արժանի: Սա նախադէպ է ստեղծում, որպէսզի մեր գրականութիւնը եւ պատմագրութիւնը հարստանան ոչ միայն նոր ստեղծագործութիւններով, այլեւ նոր հեղինակներով, որոնք մինչեւ այդ՝ ծանօթ չէին: Հատորը միայն սկզբնաղբիւրների, մինչ օրս անծանօթ նիւթերի առատութեան կողքին՝ բազմաթիւ մեծ ու փոքր յայտնագործութիւններ է մեզ նուիրում: Այս նիւթերի գիտական նոր ուսումնասիրութիւնները մի շարք բացայայտումներ են ընձեռնելու ուսումնասիրողներին:

Երրորդ հատորը՝ *Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar* (Ժամանակներ, Վայրեր, Մարդիկ) ներառում է հայ երեւելիների, մասնաւորապէս՝ ամիրայական ընտանիքների, Օսմանեան Կայսրութեան կեանքի տարբեր բնագաւառներում հայերի ունեցած ներդրումների, կայսրութեան ու սուլթանների կեանքի առանձին դրուագների վերաբերեալ Բամպուքճեանի տպագրած հայկական սկզբնաղբիւրների շուրջ առանձին գիտական ուսումնասիրութիւնները, աղբիւրների հրատարակութիւնները: Հատորում տեղ են գտել Բամպուքճեանի այն յօդուածները, որոնք նա գրել է ի պատասխան թուրքական մամուլում տպագրուած հակահայկական, կամ հայ իրականութեան որեւէ խնդրի առթիւ աղաւաղումներ պարունակող յօդուածներին: Մեղմ, զուսպ գրչով, գիտական ու պատմական անհերքելի փաստարկներով ի չիք են դարձուել կանխամտածուած յարձակումները, յերիւրանքներն ու հակահայկական մթնոլորտը շիկացնելու ձգտումները: Այս չուշացող պատասխանները նպաստել են հայ եւ թուրք մշակոյթների կամրջմանը: Բամպուքճեանը հնարաւորինս, գոնէ իր աշխատակցած հրատարակութիւնների միջոցով, կանխել է մեր մշակոյթի, պատմութեան շուրջ կանխակալ գործերի, խեղաթիւրումների աճը: Իրաքանչիւր հակահայկական յօդուած, որը այս կամ այն կերպ առնչուել է գիտութեան, անպայման որպէս պատասխան ունեցել է Բամպուքճեանի զուսպ, համոզիչ հակահարուածը, որին մեծապէս նպաստել է նրա քարեխիղճ ուսումնասիրողի կեցուածքը:

Հետաքրքիր է վերջին՝ չորրորդ հատորի շապիկը: Սա նկարիչ Դիմիտրի Նալբանդեանի «Վերնատուն»ի յայտնի նկարն է, ուր հայ մտաւորականները մէկտեղուած են դաշնամուրի առջեւ նստած Կոմիտասի շուրջը:

Միայն այս հատորն է, որ կազմուած է անտիպ յօդուածներից՝ *Biyografilerile Ermeniler* (Հայեր Իրենց Կենսագրութիւններով): Բամպուքճեանի «թղթերը» առկեցուն են եղել հայերի կենսագրականներով: Դրանց մի

մասը ուսումնասիրութիւնների, տպագրուած եւ անտիպ յօդուածների նիւթեր են եղել: Կենսագրութիւնների միւս մասը՝ յօդուածներին կից են, տեքստերի վրայ յաւելագրուած, նշումների ձեւով: Վերջիներս բնականաբար աւելի շատ միտուած են եղել ծառայելու հենց իրեն՝ հեղինակին: Կենսագրականների ահա այս երկու տեսակներից է կազմուած վերջին հատորը՝ շնորհիւ հրատարակիչների ու խմբագրի տքնաջան աշխատանքի:

«Խմբագիրը, խղճամիտ ու գիտական բժախնդրութեամբ իրարմէ զատորոշած է երկու տեսակ կենսագրականները, առաջինը՝ լայնաշունչ ու հեղինակին կողմէ գրի առնուած իբր ամբողջական կենսագրութիւն, երկրորդը՝ միայն մէկ կամ երկու տողով, հեղինակին կողմէ գրուած որպէս սիւնակներու տակ ենթատեղեկութիւն: Առաջիները տպուած են մեծատառ, իսկ երկրորդները գրուած են մանրատառ: Այս կերպով յարգուած է հեղինակին գիտական վարկը, քանի որ ողբացեալ Բամպուքճեան անշուշտ երբեք չէր երեսակայած, թէ իր այդ ցիրուցան կենսագրական նութերը օր մը պիտի կարենային մէկտեղուիլ որպէս կենսագրական բառարան», - գրում է Ստամբուլի *Մարմարա* օրաթերթը⁵:

Հրատարակիչն իր առաջաբանում, զնախատելով թուրքական հանրագիտարաններին աշխատակցելու նրա վաստակը, նշում է, որ Բամպուքճեանը որպէս հայ է դասել նաեւ այն անձանց, որոնք հայկական ծագում ունենալով հանդերձ, աւելի ուշ ընդունել են մահմեդականութիւնը, ինչպէս օրինակ թուրք իրականութեան ամենայայտնի անուններից մէկը՝ Միմար Սիմանը: 450 էջերում տեղ են գտել նաեւ մի շարք յայտնի բանաստեղծներ, աշուղներ, որոնք թուրքական ծածկանուններ են ունեցել: Դրանցից են, օրինակ, «Նիհադի» անունն տակ՝ Կ. Պոլսի հայոց պատրիարք Յակոբ Նալեանը, ԺԸ. դարի աշուղ Կարապետ Դըղանը՝ յայտնի որպէս «Քարաջաօղլան»: Կենսագրական հատորում օսմանցիների պաշտամունքի առարկայ ճարտարապետը տեղ է գտել որպէս «Սիման» կամ «Քոճա Սիման»:

Չորրորդ հատորն արժէքաւոր է նաեւ նրանով, որ գրքի վերջում տեղ է գտել Բամպուքճեանի հայերէն ուսումնասիրութիւնների, առանձին յօդուածների ցանկը: Այն չափազանց հետաքրքիր է ոչ միայն ուսումնասիրողների, այլեւ հայ մշակոյթով հետաքրքրուողների համար: Յուցակը սկսում է ԺԷ.-ԺԸ. դարերի մեր ամենայայտնի հոգետր գործիչների՝ Յովհաննէս Կոլոտ եւ Յակոբ Նալեան Կ. Պոլսոյ պատրիարքների մասին Բամպուքճեանի մենագրութիւնների արձանագրմամբ: Այս աշխատութիւններում արտացոլում է արեւմտահայ իրականութիւն ներխուժած կաթոլիկական կրօնի, նաեւ դրա դէմ ուղղուած հայ ժողովրդի պայքարը, որ դեկավարում էին Կ. Պոլսոյ պատրիարքները հայ առաջադէմ մտաւորականութեան հետ միասին: Յովհաննէս Կոլոտի ստեղծած «Գրական-թարգմանական» դպրոցի, նրա աւանդոյթները շարունակող Յակոբ Նալեանի գործունէութեամբ են պայմանաւորուած եղել այդ շրջանի գրական ժառանգութեան կարեւոր մաս կազմող հայատառ թուրքերէն ինքնուրոյն եւ թարգմանական գործերը: Ահռելի փաստական նիւթ է ամբարում այս մենագրութիւններում, որը մեր ժողովրդի պատմութեան շատ

ու շատ անյայտ էջերի վրայ լոյս է սփռում: Փաստական հարստագոյն միք, որը կարող է աղբիւր ծառայել մի քանի լուրջ ուսումնասիրութիւնների համար, մանաւանդ որ այս արժէքաւոր միքը կը հարստանայ անալիտիկ մօտեցման արդիւնքով: Այս աշխատութիւնների մեծագոյն արժէքներից է Կ. Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքարանի մեծերի, հոգեւոր գործիչների եւ Մխիթարեան Միաբանութեան հայերի, մասնաւորապէս Մխիթար Սեբաստացու ու միսսնե-րի միջեւ նամակագրական հարուստ միքը, որը նոր էջ է հայ իրականութեան մէջ միջ-եկեղեցական յարաբերութիւնների պատմութեան մէջ: Ի տարբերու-թիւն մեզ յայտնի հասունեանական պայքարի շրջանի ընդհանուր տրամադ-րութեան՝ Մխիթարեանների հետ այս կապը չափազանց յուզիչ է ու շատ հետեւութիւնների արժանի՝ ի շահ մեր ժողովրդի տարբեր եկեղեցիների ու նրանց հովուապետերի միջեւ յարաբերութիւնների լուսաբանմանը:

Բամպուքճեանի կողմից գիտական հրատարակութեան համար պատ-րաստուած աղբիւրագիտական արժէքների բուռն են Երեմիա Չելեպիի *Պատ-մութիւն Հրակիզման Կոստանդնուպօլսոյ* եւ *Իսթանպուլ Թարիիքի*, Միքայել Քինյ. Երամեանի *Պատմութիւն Արմաշու*, Տրդատ Քինյ. Ուղուրեանի *Պատ-մութիւն Կիլիկիան* Գերդաստանի երկերը: Բամպուքճեանի գիտական ծառայութիւններից մէկն էլ այն է, որ նա թուրքերէնի է թարգմանել կամ լատի-նատառ թուրքերէնի վերածել, ծանօթագրել է մի շարք կարեւորագոյն սկզբնաղբիւրներ, կազմել հայալեզու եւ հայատառ թուրքերէն մամուլի մատե-նագիտութիւններ: Ինչպէս յայտնի է, հայատառ թուրքերէն ձեռագրերի մի գե-րակշիռ մասը աշուղական արուեստի նմուշներ են, տաղարաններ: Սա ժողո-վրդական ստեղծագործութեան ու առանձին անհատ ստեղծագործողների մի այնպիսի փունջ է, որն անհատնում ուսումնասիրութիւնների, տաղարանների հրատարակման, նորանոր բացայայտումների, նոր արժեւորումների կարիք ունի: Հայատառ թուրքերէն տաղարաններն արժէքաւոր են նրանով, որ նրանց շնորհիւ կարող ենք վերականգնել մի քանի հարիւրամեակներ Արեւել-քում շրջած բազմազգ աշուղների ինքնուրոյն երգերը, ճշտել նրանց ինքնու-թիւնը, հետեւել այս մշակոյթի զարգացման ընթացքին՝ ունենալով ոչ միայն երգերի բառերը, հեղինակների անունները, այլեւ արեւելեան եղանակների, կշռոյթի ընդհանուր պատկերը⁶: Յայտնի է, որ միայն ԺԷ.-ԺԹ. դդ. աւելի քան 400 հայ աշուղներ ստեղծագործել են միաժամանակ հայերէն եւ թուրքերէն լեզուներով: Հայատառ թուրքերէն տաղարանները եւ առանձին ժողովածու-ներում տեղ գտած տաղերը դրա լուսագոյն արտայայտութիւններն են⁷: Մա-նաւանդ թուրքերէն տաղերը հարկ է, որ մատչելի լինեն նաեւ բրքախօս հա-սարակութեանը: Այս առումով գնահատելի է *Ճիհան* (Աշխարհ) հայատառ թուրքերէն գրականագիտական, առեւտրական, ճանապարհորդական, կեն-սագրական, արդիւնաբերական շաբաթական հանդէսի (Կ. Պոլիս, 1884-1885թթ.) արտօնատէր ու գլխաւոր խմբագիր, արեւմտահայ նշանաւոր մտա-ւորական Տիրան Քելեկեանի մօտ 150 տաղերի լատինատառ թրքերէնի վերա-ծումը Բամպուքճեանի կողմից:

Բամպուքճեանի հայալեզու տպագիր ու անտիպ գործերի ցուցակը պարտական ենք պրպտող Կարօ Աբրահամեանի աշխատասիրութեանը: Հայերէն աշխատասիրութիւնների ցանկը, *Մարմարափ* կարծիքով դեռեւս կարող է լրացուել⁸:

Քառահատորեակի կազմութեան գործում իր ջանասէր աշխատակցութեան համար գրքի հրատարակիչներն ու խմբագիրը մի շարք առիթներով իրենց երախտագիտութիւնն են յայտնում Կարօ Աբրահամեանին: Նա Բամպուքճեանի կենսագիրը լինելու պատուաւոր պարտականութիւնն ունի: Ամենայն խնամքով կազմուած այս ցուցակում գտնուած ենք Բամպուքճեանի աշխատակցած պարբերականների, հանրագիտարանների ու դրանցում տպագրուած յօդուածների անվերջանալի ցանկը:

Այստեղ, որ Բամպուքճեանի անտիպ գործերի ցանկը եւս բաւականին մեծ է:

Վերջին հատորն աւարտում է «Գ. Բամպուքճեան աղբիւրագէտ»-ի օգտագործած հայալեզու եւ հայատառ բուրքերէն գրականութեան լատինատառ հայերէն ցանկով: Դրանք հայկական պարբերականներ են, տարեգրքեր, հանրագիտարաններ, գրքեր՝ որոնք այնքան օգնել են հեղինակին տարիների իր ուսումնասիրութիւնների ընթացքում: Թուում է, թէ հրատարակիչները աւելի շատ նկատի են ունեցել այն հանգամանքը, որ այս ցուցակը առաջնորդող կը լինի այսօրեայ բոլոր հայ եւ բուրք ուսումնասիրողների, երկու ժողովուրդների մշակութային կապերի, դրանցով հետաքրքրուողների համար:

Բամպուքճեանի բուրքերէն աշխատասիրութիւնների այս քառահատորեակը բուրք եւ հայ հրատարակիչների անշափ ողջունելի մի գործն է, նրա գիտական ժառանգութեան ու յիշատակի խնկարկումը, որը պիտի մեզ մղի հայ մատենագրութեանն այդչափ նպաստ բերած մեր հայրենակցի գործերի քարգմանութիւնը, հրատարակութիւնը կազմակերպելուն, ապահովելու նրա անուան արժանի տեղը մեր հանրագիտարաններում, հայ գրականագիտութեան ու պատմագրութեան մէջ⁹:

ՅԱՍՄԻԿ ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ
hasmikstepanyan@yahoo.com

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

¹ Kevork Pamukciyan, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar* (Թրքական Աղբիւրների Նպաստը Պատմութեան), խմբ. Օսման Զէօքէր, Արաս Հրատ., Իսթանբուլ, 2002-2003, հտ. 1՝ *Istanbul Yazıları*; հտ. 2՝ *Ermeni Harfli Türkçe Metinler*; հտ. 3՝ *Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar*; հտ. 4՝ *Biyografileriyle Ermeniler*:

² Գէորգ Բամպուքճեանի կենսագրութեան եւ ուսումնասիրութիւնների մասին տես՝ Կարօ Աբրահամեան, «Վաղահաս Ու Անփոխարինելի Կորուստ Մը՝ Գէորգ Բամպուքճեան (1923-1996)», *Հասկ*, Է. տարի, Անթիլիաս, Լիբանան, 1995-96, էջ 659-670:

³ Բամպուքճեանը եղել է այն եզակի գիտնականը, որի համագործակցութեանն են ապաւինել բուրքական մի շարք ծանրակշիռ հանրագիտարաններ՝ հայկական նիւթերը ներկայացնելու համար: Դրանք են՝ Ռեշատ Էրրէմ Գոշուի *Istanbul*

Ansiklopedisi (Ստամբուլի Հանրագիտարան), Երլմագ Էօզթունայի *Türk Müzikisi Ansiklopedisi* (Թուրք Երաժշտության Հանրագիտարան), Մուստաֆա Արղադի խմբագրած *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (Թուրք Լեզուի և Գրականության Հանրագիտարան), «Անա Եայընջըլը» Հրատարակչատան *Ana Britanika Genel Kültür Ansiklopedisi* և Թուրք Պատմության Կաճառի *Belleten* պարբերաբերը:

⁴ Հատորն առաջնորդող Ռոբեր Կուիթաշի յօդուածից իմանում ենք, որ հրատարակիչների համար մասնատրապէս օգտակար են եղել նաեւ մեր Հայաստան Թուրքերէն Գրականութիւնը մենագրութիւնը, հայատառ բուրքերէն գրքերի և պարբերականների մեր կազմած մատենագրութիւնները, որը հայերէն աղբիւրները գնահատելու փորձ ենք նկատում:

⁵ Մարմարա, «Լոյս Տեսալ Գէորգ Բամպուքճեանի Զորրորդ Թրքերէն Հատորն Ալ Այս Փառաւոր Հատորը Կ'ընդգրկէ...», 24 Սեպտեմբեր 2003, էջ 1, 4:

⁶ Գարեգին Լեւոնեան, Հայ Աշուղները և Նրանց Արուեստը, Երեւան, 1944, էջ 34, նաեւ՝ Ամիրեան Խ. Պ., «Սիրոյ Թեման Թուրքալեզու Հայ Աշուղների Երգերում», Արեւելագիտութեան Հարցեր ԵՊՀ Ժողովածու, համար 1-2, Երեւան, 1983, էջ 230, նաեւ նոյնի՝ Թուրքալեզու Հայ Աշուղներ, Օսմանեան Կայսրութիւն. 16-20րդ Դարեր, 1990, Օլնէ-սու-Բուս, Ֆրանսիա:

⁷ Երեւանի Մ. Մաշտոցի Անուան Մատենադարան, ձեռ. 197, 201-215 (Նոր Չեռագրերի Հաւաքածոյ):

⁸ Մարմարա, էջ 4:

⁹ Տողերիս հեղինակը բէւ անձամբ ծանօթ չի եղել Բամպուքճեանին, սակայն տարիների ջերմ, բարեկամական, մասնագիտական նամակագրութիւն է ունեցել նրա հետ, և երախտագիտութեամբ է յիշում նրա գնահատականները, մեծ սիրով պահում նրա նուիրած ու հեղինակած գրքերը, իր և հայատառ բուրքերէնի վերաբերեալ իր բուրք գործընկերների յօդուածների առանձնատիպերը: